

Iseljavanje Židova iz Hrvatske nakon Drugoga svjetskog rata

Nakon rata, dio preživjelih Židova, bilo da su se vratili iz izbjeglištva, bilo da su na neke druge načine preživjeli rat, kao supružnici u „miješanim brakovima“, u partizanima ili su preživjeli koncentracijske i druge logore, suočili su se s odlukom ostati u Jugoslaviji koja je preko „narodne demokracije“ krenula putem komunizma ili otići u Palestinu, kasnije Izrael.

Ključne riječi: Židovi, Jugoslavija, Hrvatska, Palestina, Izrael, iseljavanje

Uvod

Prema popisu stanovništva Kraljevine Jugoslavije iz 1931. u Jugoslaviji bilo je 68.405 Židova.¹ Broj Židova se povećao prirodnim prirastom ali i izbjeglicama koji su bježali iz europskih zemalja zahvaćenih nacizmom preko Jugoslavije te je neposredno prije Drugoga svjetskoga rata, prema procjenama, na području Jugoslavije živjelo između 75.000 do preko 80.000 Židova. Broj izbjeglih Židova koji su se zatekli na jugoslaven-skom području prije početka rata procjenjuje se od 2000 do 5000 osoba.² Od ovog ukupnog broja Židova u Jugoslaviji na hrvatskom području, također prema procjena-ma, prije početka Drugoga svjetskog rata živjelo je između 23.000 i 26.000 Židova, a na bosansko-hercegovačkom području oko 14.000 Židova.³ Neki autori navode i

- 1 *Narodnosni i vjerski sastav stanovništva Hrvatske 1880-1991. po naseljima*, knj.1, Zagreb 1998, 1.
- 2 *Veze Međunarodnog odbora Crvenog križa i Nezavisne Države Hrvatske. Dokumenti*, knj. 1 (prir. Mario Kevo), Slavonski Brod – Zagreb – Jasenovac 2009, dok. br. 41, 235; Jaša Romano, *Jevreji Jugoslavije 1941 – 1945. Žrtve genocida i učesnici narodnooslobodilačkog rata*, Beograd 1980, 201; Slobodan D. Milošević, *Izbeglice i preseljenici na teritoriji okupirane Jugoslavije 1941 – 1945*, Beograd 1981, 221; Vidosava Nedomački, Slavko Goldstein, „Savez jevrejskih opština Jugoslavije“, *Židovi na tlu Jugoslavije*, Zagreb 1988, 143; Melita Švob, *Židovi u Hrvatskoj. Migracije i promjene u židovskoj populaciji*, Zagreb 1997, 102; Anna-Maria Grünfelder, *Von der Shoah eingebolt. Ausländische jüdische Flüchtlinge im ehemaligen Jugoslawien 1933-1945*, Wien 2013, 9.
- 3 *Zločini fašističkih okupatora i njihovih pomagača protiv Jevreja u Jugoslaviji*, Beograd 1952, 64; S. D. Milošević, *Izbeglice i preseljenici na teritoriji okupirane Jugoslavije 1941 – 1945*, 236; V. Nedomački, S. Goldstein, „Jevrejske općine u jugoslavenskim zemljama“, 140; Slavko Goldstein, „Domovina, ili

procjenu da je na području NDH (teritorij sastavljen od hrvatskih i bosansko-hercegovačkih dijelova) bilo 39.500, odnosno u Hrvatskoj 25.000, a u Bosni i Hercegovini 14.500 Židova.⁴

Židovi s jugoslavenskog područja, pa tako i hrvatskog i bosansko-hercegovačkog koji su tvorili NDH, spasili su se prvenstveno jer su izbjegli na područja pod vlašću Kraljevine Italije, i to ne samo na Apeninski poluotok, nego i na područja koja je Kraljevina Italija anektirala ili okupirala, potom u Mađarsku, Bugarsku, Tursku i drugdje. Osim onih koji su izbjegli i onih koji su preživjeli internacijske, koncentracijske i vojne zarobljeničke logore bilo je i onih Židova koji su uspjeli preživjeti rat na samom području okupirane Kraljevine Jugoslavije. Primjerice, na području NDH spasili su se oni Židovi koji su dobili položaj „počasnih arijevac“ jer su na razne načine, prema mišljenju vlasti NDH, zadužili hrvatski narod. Zatim, spasio se manji dio Židova u tzv. miješanim brakovima i neki pokršteni Židovi za koje se osobito zauzimala Katolička crkva te obrazovani Židovi, liječnici, inženjeri i sl., kojima su vlasti NDH dodijelile „arijevsko pravo“. Uz njih bi trebalo spomenuti i veću grupu židovskih liječnika, uz manji dio članova obitelji, koji su se uspjeli spasiti, jer su poslani u Bosnu u Zavod za suzbijanje endemijskog sifilisa u Banja Luci. Također je jedan od načina spašavanja bio i odlazak u partizane, osobito kao sanitetsko osoblje, a bilo je i primjera da se partizanima pridružilo i civilno židovsko stanovništvo kao izbjeglice. Iako su partizani prihvaćali Židove, bilo je i slučajeva da se tijekom rata s podozrenjem gledalo na pristupanje Židova partizanskom pokretu, a neke su sumnjivali da su britanski špijuni, budući da su obrazovani Židovi uglavnom poznavali više jezika, pa i engleski.⁵

dijaspora“, *Židovi na tlu Jugoslavije*, Zagreb 1988, 12; Slavko Goldstein, „Konačno rješenje‘ jevrejskog pitanja u jugoslavenskim zemljama“, *Židovi na tlu Jugoslavije*, 191; M. Švob, *Židovi u Hrvatskoj. Migracije i promjene u židovskoj populaciji*, 102; Ivo Goldstein, „Genocid nad Židovima u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj“, *Povijest u nastavi*, god. II, br. 1, Zagreb 2004, 49.

- 4 J. Romano, *Jevreji Jugoslavije 1941 – 1945*, 5-14, 201; Esther Gitman, *When Courage Prevailed. The Rescue and Survival of Jews in the Independent State of Croatia 1941 – 1945*, Saint Paul 2011, str. XXIII, 24 ili Esther Gitman, *Kad hrabrost prevlada. Spašavanje i preživljavanje Židova u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj 1941.– 1945.*, Zagreb 2012, 26, 66.
- 5 *Spomen – knjiga prve obljetnice Nezavisne Države Hrvatske 10. 4. 1941. – 10. 4. 1942.*, Zagreb 1942, 187; *Zločini fašističkih okupatora i njihovih pomagača protiv Jevreja u Jugoslaviji*, 61, 62; Jaša Romano, „Jevreji zdravstveni radnici Jugoslavije 1941-1945. Žrtve fašističkog terora i učesnici u NOR-u“, *Zbornik JIM*, br. 2, Beograd 1973; Zdenko Levental, „Lekari na suzbijanju endemskog sifilisa u Bosni i Hercegovini i njihovo učeeće u NOB-u“, *Zbornik radova Naučnog društva za istoriju zdravstvene kulture Jugoslavije*, Beograd 1963; S. D. Mološević, *Izbeglice i preseljenici na teritoriji okupirane Jugoslavije 1941 – 1945*, 236; V. Nedomački, S. Goldstein, „Jevrejske općine u jugoslavenskim zemljama“, 141; Melita Švob, Carmen Brčić, Sanja Podgorelec, „Židovi u Hrvatskoj s posebnim osvrtom na grad Zagreb“, *Migracijske teme*, god. 10, br. 1, Zagreb 1994, 76; Ivo Goldstein, Slavko Goldstein, *Holokaust u Zagrebu*, Zagreb 2001, 519-526; Melita Švob, *Židovi u Hrvatskoj – židovske zajednice*, Zagreb 2004, 27; Slavko Goldstein, „Židovska općina Zagreb 1941. do 1947.“, *Dva stoljeća povijesti i kulture Židova u Zagrebu i Hrvatskoj* (odg. ur. Ognjen Kraus), Zagreb 1998, 21; M. Švob, *Židovi u Hrvatskoj. Migracije i promjene u židovskoj populaciji*, 99; Zlata Živaković-Kerže, *Stradanja i pamćenja. Holokaust u Osijeku i život koji se nastavlja*, Osijek 2006, 174-175, 196-197; E. Gitman, *Kad hrabrost prevlada*,

Procjene o broju preživjelih jugoslavenskih i hrvatskih Židova

U dosadašnjim istraživanjima znatna su odstupanja u broju Židova s područja Jugoslavije koji su preživjeli Drugi svjetski rat. Neke procjene odnose se na jugoslavensko područje, neke samo na područje NDH, a neke samo za Hrvatsku ili samo za Bosnu i Hercegovinu i sl. Osim teritorijalnog opsega, nejasnoće se javljaju i kod navođenja načina spašavanja. Većinom se govori o spašavanju bijegom pa se nameće pretpostavka da oni koji su preživjeli na druge načine nisu ubrojani. Broj preživjelih s jugoslavenskog područja procjenjuje se na od 10.000 do oko 16.000 osoba, a s područja NDH od 9000 do oko 12.000 osoba. Isto tako, u nekim izvorima i literaturi navode se podaci o preživjelima samo za manja područja (primjerice neku regiju ili grad) ili se podatak o broju preživjelih odnosi samo na one koji su izbjegli ili se vratili iz koncentracijskih, internacijskih ili zarobljeničkih logora ili pak preživjeli u tzv. miješanim brakovima. U nastavku se navode neki izvori te neki autori i njihove procjene.

Vrhovni rabin Jugoslavije Isak Alkalaj, u pismu iz ožujka 1943. predstavniku Vatikana u Sjedinjenim Američkim Državama navodi broj od 15.000 „naših Jevreja“, odnosno jugoslavenskih, koji su izbjegli iz Jugoslavije. Isti broj Židova koji su se „sklonili“ navodi i predsjednik Udruženja jugoslavenskih Židova u SAD-u u svom pismu poslanstvu Kraljevine Jugoslavije u Washingtonu.⁶

Sličnu procjenu navodi i Slavko Goldstein 1988. procjenjujući da je 15.000 do 16.000 jugoslavenskih Židova preživjelo Drugi svjetski rat.⁷

U izlaganju o stradanju jugoslavenskih Židova tijekom Drugoga svjetskog rata na prvoj poslijeratnoj europskoj skupštini Svjetskog židovskog kongresa, koja se održala u kolovozu 1945. u Parizu, David Alkalaj iznio je podatak da je preživjelo u „najboljem slučaju“ 10.000 do 12.000 Židova.⁸

Milan Ristović 1998. iznosi sličnu procjenu o oko 12.000 preživjelih jugoslavenskih Židova, većinom s područja NDH, koji su uspjeli pobjeći u Italiju, Mađarsku i Bugarsku.⁹ Iz ovoga bi se moglo zaključiti da je broj preživjelih i veći jer u njegovim procjenama nisu obuhvaćeni Židovi izbjegli na područja koje je Kraljevina Italija anektirala i okupirala.

137-151; Esther Gitman, „Nadbiskup Alojzije Stepinac, 1941.-1945., pod povećalom povjesničara i diplomata“, *Kardinal Stepinac. Svedok istine* (ur. Željko Tanjić), Zagreb 2009, 189; A. Grünfelder, *Von der Shoah eingeholt*, 83.

6 Arhiv Jugoslavije (dalje AJ), Beograd, Poslanstvo Kraljevine Jugoslavije u Washingtonu, kut. 30, str. 158-159; AJ, Beograd, 103-214/215-43, pov. br. 149, poslanik Kraljevine Jugoslavije u Washingtonu K. Fotić jugoslavenskoj vladi, 9. ožujka 1943.

7 S. Goldstein, „Domovina ili dijaspora“, 12; S. Goldstein, „„Konačno rješenje jevrejskog pitanja“ u jugoslavenskim zemljama“, 191.

8 Diplomatski arhiv Ministarstva spoljnih poslova Srbije (dalje DA MSPS), Beograd, Politička arhiva (dalje PA), 1945, kut. 21, dosje 3, br. 6443.

9 Milan Ristović, *U potrazi za utočištem. Jugoslavenski Jevreji u bekstvu od Holokausta 1941 – 1945*, Beograd 1998, 136-137.

Slavko i Ivo Goldstein objavili su 2001. godine da je „znatno pretjeran“ broj od 12.000 Židova koji iznosi Ristović i to većinom s područja NDH te navode da je broj od 12.000 „donekle približniji“ ako je u njega pribrojano i oko 5000 Židova¹⁰ koji su pobjegli u „talijansku okupacijsku zonu“ na području NDH, odnosno na područja koja je Kraljevina Italija ne samo okupirala nego i anektirala.¹¹

Ivo Goldstein 2004. navodi da je s područja NDH preživjelo rat 11.589 Židova, od kojih je na bosanskohercegovačkom području preživjelo 4000; u sjevernoj Hrvatskoj, Slavoniji, Srijemu i Dalmaciji 5250, a u partizanima je kraj rata dočekalo 2339 Židova iz Hrvatske i Bosne i Hercegovine.¹²

Esther Gitman 2011. navodi nešto manju brojku i prema njoj je oko 9500 Židova s područja NDH preživjelo Holokaust. Ona donosi i podatke da se u Sarajevo, u razdoblju od 1945. do 1952., vratilo 2455 Židova, ne računajući one Židove (oko 200 osoba) koji su odbili poslije rata prijaviti se Židovskoj općini u Sarajevu. Među neubrojene preživjele Židove spadaju i oni koji su bili uključeni u poslijeratne strukture vlasti i živjeli u Beogradu. Dio njih je promijenio i prezimena te su se „odmaknuli“ od židovskih institucija i identiteta.¹³

Jaša Romano je 1980. navodio broj Židova na pojedinim područjima prije rata i broj stradalih s tih područja te se iz tih podataka mogu iščitati procjene o preživjelima. Prema njegovim navodima, na području Hrvatske, Slavonije i Srijema preživjelo je oko 5000, u BiH oko 4000 i s područja Dalmacije 252 Židova.¹⁴

Melita Švob 1997. donosi sumarni popis od 3289 Židova po gradovima u Hrvatskoj koji su se 1946. vratili u svoje općine.¹⁵ Prema njenim navodima, u Čakovec se vratilo 85 Židova,¹⁶ u Dubrovnik 38, u Đakovo 22, u Lovran 22, u Karlovac 39, u Našice 8,¹⁷

10 S. Goldstein u jednom ranijem radu navodi da je oko 6000 do 7000 Židova, najviše iz Bosne i Hrvatske tijekom 1941-1942. izbjeglo u „talijansku okupacijsku zonu i Italiju“. S. Goldstein, „Konačno rješenje jevrejskog pitanja“ u jugoslavenskim zemljama“, 190.

11 I. Goldstein, S. Goldstein, *Holokaust u Zagrebu*, 499, bilj. 116.

12 I. Goldstein, „Genocid nad Židovima u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj“, 49.

13 E. Gitman, *When Courage Prevailed*, XXIV-XXV, 227, notes 82, 84 ili E. Gitman, *Kad hrabrost prevlada*, 28, 114, bilj. 82, 115, bilj. 84.

14 J. Romano, *Jevreji Jugoslavije 1941 – 1945*, 201.

15 M. Švob, *Židovi u Hrvatskoj. Migracije i promjene u židovskoj populaciji*, 73, 74.

16 Prema rukopisu „Rad ‘Pete kolone’ u Međimurju u vremenu od 1941.-1945“ iz SUP-a Čakovec, br. 288/46. od 19. ožujka 1946., u Međimurje, odnosno najviše u Čakovec, vratilo se oko 90 Židova te se „nekoliko njih javilo da su na putu kući“, a prema sjećanjima čakovečkog odvjetnika iz 1959. preživjelo je 143 Židova s ovog područja; Vladimir Kapun, Đorđe Pal, „Dva stoljeća židovske zajednice u Čakovcu i Međimurju“, *Dva stoljeća povijesti i kulture Židova u Zagrebu i Hrvatskoj* (odg. ur. Ognjen Kraus), Zagreb 1998, 353. Podatak od 70 preživjelih Židova iz Čakovca, od kojih se većina iselila u Izrael navodi Vladimir Kalšan, *Židovi u Međimurju*, Čakovec, Varaždin 2006, 29.

17 Prema popisu iz 1945. preživjelo je 30 našičkih Židova, ponajviše u miješanim brakovima i oni koji su izbjegli te tri osobe koje su preživjele rat kao partizani; Zvonimir Brdarić, „Židovi u Našicama“, *Dva stoljeća povijesti i kulture Židova u Zagrebu i Hrvatskoj* (odg. ur. Ognjen Kraus), Zagreb 1998, 409.

u Opatiju 33, u Osijek 304,¹⁸ u Požegu 10, u Rijeku 185, u Slavonski Brod 16, u Solin 175, u Varaždin 54, u Vinkovce 35, u Viroviticu 23, u Vrpolje 5, u Vukovar 23, u Zagreb 1333, a kasnije još 879, što je ukupno 2212 preživjelih Židova u gradovima.¹⁹ Autorica naglašava da u popisu nisu navedena sva mjesta u koja su se Židovi vratili jer ih je bilo tek „nekoliko preživjelih“.

Samuel Pinto je još 1952. objavio rezultate o stradanjima Židova u BiH na temelju prikupljenih podataka i zapisnika Zemaljske Komisije za istraživanje zločina okupatora i njihovih pomagača za Bosnu i Hercegovinu. Od oko 14.000 Židova s područja BiH prije rata preživjelo je oko 2500. Pretežno se radilo o Židovima iz Sarajeva, njih 1537 Židova. Od toga ih se 1277 vratilo iz izbjeglištva, a 40 ih je preživjelo rat u Sarajevu. Među njima je bilo 227 djece, 556 žena, 494 muškaraca. Oko 100 ih je ostalo u Italiji, oko 120 se iselilo u Palestinu i oko 40 odselilo u SAD.²⁰ Iz sarajevskog okruga (Bugojno, Rogatica, Travnik, Visoko, Višegrad, Zenica, Žepče) preživjelo je 150 Židova; iz mostarskog okruga (Mostar, Konjic) 115; iz banjalučkog okruga (Banja Luka, Bihać, Bosanski Brod, Jajce, Prijedor, Sanski Most) oko 100 osoba i iz tuzlanskog okruga (Bijeljina, Bosanski Šamac, Derventa, Doboj, Gračanica, Gradačac, Kladanj, Modriča, Vlasenica, Zvornik) oko 150.²¹ Prema istom teritorijalnom načelu, S. Pinto objavio je poimenični popis 7505 stradalih Židova iz Sarajeva te sumarne podatke od oko 3100 stradalih Židovima u navedenim okruzima.²² U skupini preostalih 3300 Židova

- 18 Nedomački i Goldstein navode da je rat preživjelo ukupno oko 360 osječkih Židova i oko 300 iz mjesta u okolici Osijeka. V. Nedomački, S. Goldstein, „Jevrejske općine u jugoslavenskim zemljama“, 141; Z. Živaković-Kerže navodi da je u Osijeku ostalo oko 300 Židova u miješanim brakovima te da je više od 300 „prijeratnih osječkih Židova“ preživjelo rat kao i da se u okolna mjesta vratilo 140 Židova. Donosi i podatak da je 280 osječkih Židova iselilo u Izrael od 1948. do 1951., Z. Živaković-Kerže, *Stradanja i pamćenja*, 174-175, 182, 185.
- 19 Nedomački i S. Goldstein navode 1988. podatak od 2300 preživjelih zagrebačkih Židova. V. Nedomački, S. Goldstein, „Jevrejske općine u jugoslavenskim zemljama“, 140. S. Goldstein navodi 1998. da se spasilo od 2300 do 2500 članova Židovske općine u Zagrebu te da je općina 1946. imala oko 2500 članova, od toga su 2000 predratni zagrebački Židovi, a ostali su bili iz drugih mjesta u Hrvatskoj i Bosni. Također je naveo da se nekoliko stotina zagrebačkih Židova nije poslije rata vratilo u Zagreb nego su otišli u SAD i Palestinu, a u razdoblju od 1948. do 1950. iselilo ih je u Izrael oko 1250. S. Goldstein, „Židovska općina Zagreb 1941. do 1947.“, 21-23. U knjizi iz 2010., M. Švob, *Židovska Populacija u Hrvatskoj i Zagrebu*, 126, navodi da u bazi podataka Istraživačkog i dokumentacijskog centra pri Židovskoj općini Zagreb imaju podatke o mjestu, načinu i vremenu stradanja za 6494 zagrebačka Židova, a za 3244 osobe se ne zna sudbina, ali nisu uvršteni u popis preživjelih na kojem su 1222 zagrebačka Židova.
- 20 Samuel Pinto, *Zločini okupatora i njihovih pomagača izvršeni nad Jevrejima u Bosni i Hercegovini*, Sarajevo, 1952, 61, 62 (rukopis).
- 21 S. Pinto, *Zločini okupatora i njihovih pomagača izvršeni nad Jevrejima u Bosni i Hercegovini*, 299, 309, 312, 314, 326, 331, 342, 353, 358, 361, 373, 384, 387, 390, 395, 402, 413, 424, 426, 430, 432, 433, 450, 453, 458.
- 22 S. Pinto, *Zločini okupatora i njihovih pomagača izvršeni nad Jevrejima u Bosni i Hercegovini*, 299, 306, 309, 312, 314, 326, 331, 342, 353, 358, 361, 373, 380, 384, 387, 390, 395, 402, 413, 424, 426, 430, 432, 433, 435, 445, 450, 453, 457, 458.

(razlika između procjene ukupnog broja Židova od 14.000 i procjene broja stradalih od oko 10.600) znatan je i broj preživjelih, što su kasnija istraživanja i potvrdila.

Slobodan Milošević 1981. navodi samo podatak od oko 4500 izbjeglih jugoslaven-skih Židova na talijansko okupacijsko područje, od toga 2000 u Prvu zonu, 2000 u Drugu zonu, a ostatak u Crnu Goru i na Kosovo.²³

Kao primjer objavljivanja podataka za pojedine gradove navodim broj preživjelih Židova iz Koprivnice, a za koju Melita Švob, u ranije spomenutoj knjizi, ne navodi podatke. Dakle, iz Koprivnice je preživjelo 30 Židova pretežno iz miješanih brakova ili su se vratili iz koncentracijskih, internacijskih i vojnih zarobljeničkih logora.²⁴

Zasigurno će nova istraživanja, većinom na razini gradova, pridonijeti utvrđivanju broja stradalih i preživjelih Židova te ukazati na solidarnost, osobito pojedinaca, prema progonjenim Židovima. No neće se bitno promijeniti već sada jasna slika o razmjerima stradavanja židovskog stanovništva na hrvatskom i bosansko-hercegovačkom području tijekom Drugoga svjetskog rata.

Poslijeratno iseljavanje Židova iz Hrvatske u Palestinu/Izrael

Nakon rata preživjeli Židovi suočili su se s odlukom ostati u Jugoslaviji koja je preko „narodne demokracije“ krenula putem komunizma ili otići u Palestinu, kasnije Izrael. Odluke o ostanku u Jugoslaviji ili odlasku u Palestinu/Izrael, uz osnovnu činjenicu da su brojni ostali bez članova obitelji i da im imovina oduzeta tijekom rata većinom nije vraćena, bitno je određivao odnos pojedinaca iz jugoslavenske židovske zajednice prema vjeri, cionizmu i komunističkoj ideologiji.

U novoj jugoslavenskoj državi Židovi su pred državom i zakonom bili izjednačeni s ostalima pa je time i njihova imovina obuhvaćena nacionalizacijom koja se provodila na osnovi više uredbi i zakona: „Odluka o prijelazu u državno vlasništvo neprijateljske imovine, o državnoj upravi nad imovinom neprisutnih lica i o sekvestru nad tom imovinom, koju su okupatorske vlasti prisilno otuđile“ od 21. studenog 1944., „Zakon o postupanju sa imovinom koju su vlasnici morali napustiti u toku okupacije i imovinom koja im je oduzeta od strane okupatora i njegovih pomagača“ od 24. svibnja 1945., „Zakon o nacionalizaciji privatnih i privrednih poduzeća“ od 5. prosinca 1946. i njegove izmjene i dopune od 29. travnja 1948., „Zakon o izmjenama i dopunama Zakona o državljanstvu FNRJ“ od 1. prosinca 1948. godine. Na srednjoeuropskom području, poslije Čehoslovačke, u Jugoslaviji je zabilježen najveći prijelaz privatnog vlasništva u tzv. javni sektor. Česti su bili primjeri da su kuće dobrostojećih Židova za vrijeme rata otuđene i prisvojene od strane tadašnjih političkih i vojnih uglednika. Poslije Drugog

23 S. D. Milošević, *Izbeglice i preseljenici na teritoriji okupirane Jugoslavije 1941 – 1945*, 226.

24 Krešimir Švarc, „Kratka povijest koprivničke židovske zajednice“, *Dva stoljeća povijesti i kulture Židova u Zagrebu i Hrvatskoj* (odg. ur. Ognjen Kraus), Zagreb 1998, 383.

svjetskog rata promijenile su stanare na sličnim položajima samo drugoga političkog svjetonazora.²⁵

Ograničenja koja su nametana svim vjerskim skupinama na jugoslavenskom području nisu u potpunosti zaobišle niti židovsku vjersku zajednicu. Političke i ideološke mjere provedene poslije rata u Jugoslaviji doveli su do toga da je u rujnu 1952. promijenjen i naziv Savez jevrejskih veroispovednih opština u Savez jevrejskih opština. Novi naziv bio je ne samo u skladu s novim jugoslavenskim društvom nego i novim stanjem u Savezu koji je tada već bio „vjerska zajednica ateista“ jer su Židovi vjernici među prvima otišli u Palestinu/Izrael.²⁶

Dio Židova koji je izbjegao tijekom rata s jugoslavenskog područja repatriran je poslije rata, a dio ih se nije želio vratiti. Preživjeli Židovi s hrvatskog područja vratili su se ponajviše u Zagreb gdje je bio organiziran prihvat i pomoć pri Židovskoj općini. Neki koji su se sklonili u Švicarsku nisu se odmah repatrirali jer su prvo željeli otići u Italiju gdje su pohranili imovinu, a radilo se većinom o odjeći, novcu i nakitu. Ovi Židovi trebali su biti repatrirani preko Milana i Trsta u Jugoslaviju.²⁷

Pojedinačno iseljavanje Židova iz Jugoslavije započelo je u razdoblju 1945-1947. kada je Židovska agencija za Palestinu trebala ustupiti oko pedeset dozvola za popunjavanje godišnje kvote za useljavanje, a prema odredbama britanske mandatarske vlasti u Palestini. Izvršni odbor Saveza jevrejskih veroispovednih opština u Jugoslaviji trebao je posredovati u tom iseljavanju, ali prvih 50 dozvola koje su vrijedile godinu dana nisu bile iskorištene jer su izdane u svibnju 1945., a zbog razrušenih prometnica stigle su sa zakašnjenjem. Vodstvo Saveza jevrejskih veroispovednih opština u Jugoslaviji upozoravalo je svoje članove koji su pripadali cionističkom pokretu da bi za njih bilo poželjno iseliti u Palestinu zbog „društvene klime“ u novoj Jugoslaviji. Međutim, malo je jugoslavenskih Židova u razdoblju 1945-1947. iskoristilo ovu priliku, samo nekoliko desetina, što je izazvalo negodovanje Svjetskog židovskog kongresa koji je pozivao jugoslavenske Židove da iskoriste dodijeljene dozvole. Savez jevrejskih veroispovednih opština neprekidno je naglašavao da je pitanje iseljavanja jugoslavenskih Židova osobno pitanje pojedinca, a ne predmet rasprave cjelokupne židovske zajednice jer su procijenili da bi takva pojava naišla na negativan odjek kod jugoslavenskih vlasti. Savez jevrejskih

25 *Službeni list Federativne Narodne Republike Jugoslavije*, god. IV, br. 105, Beograd, 4. prosinca 1948; Jože Pirjevec, *Jugoslavija 1918-1992. Nastanek, razvoj ter razpad Krađorđevićeve in Titove Jugoslavije*, Koper 1995, 156-157; Zdenko Radelić, *Hrvatska u Jugoslaviji 1945.-1991. Od zajedništva do razlaza*, Zagreb 2006, 178, 180, 182, 183, 184; Mladenka Ivanković, *Jevreji u Jugoslaviji (1944-1952). Kraj ili novi početak*, Beograd 2009, 270, 271; Meliha Fajić, „Izumiranje judovske skupnosti v slovenskem prostoru po drugi svetovni vojni – vzroki izseljavana v Izrael“, *Migracije in slovenski prostor od antike do danes*, Ljubljana 2010, 678; Branko Polić, *Pariz u srcu studenta*, Zagreb 2008, 303.

26 M. Ivanković, *Jevreji u Jugoslaviji (1944-1952)*, 271, 278-279, 290-291.

27 AJ, Beograd, Ministarstvo socijalne politike DFJ/FNRJ, k. 10, Izvještaj poslanika Marka Ristića Ministarstvu vanjskih poslova DFJ, br. 749/45; M. Švob, *Židovi u Hrvatskoj – židovske zajednice*, 28.

veroisповедnih opština u neposrednom poraču nastojao je djelovati tako da zadovolji međunarodne židovske institucije i jugoslavenske vlasti.²⁸

Židovski predstavnici u Palestini prigovorili su 1945. jugoslavenskim vlastima da imaju negativan stav prema iseljavanju Židova i prema cionizmu. Također su naveli da jugoslavenski konzularni predstavnici u Švicarskoj ometaju odlazak jugoslavenskih Židova iz Švicarske u Palestinu što su međunarodne židovske organizacije primile s negodovanjem. Predsjedništvo Ministarskog savjeta Demokratske Federativne Jugoslavije ubrzo je dalo napatuk diplomatskim predstavništvima da se jugoslavenskim Židovima koji su tijekom rata izbjegli u inozemstvo dopusti odlazak u Palestinu i druge zemlje. No u istom napatuku navodi se da Svjetski židovski kongres želi „tijesne odnose“ s židovskom zajednicom u Jugoslaviji, ali zbog „reakcionarnog stava njihovog vodstva“ suradnju je trebalo „svesti na što manju mjeru“. Izraženo je i negodovanje ukoliko bi zatražili dolazak predstavnika Kongresa u Jugoslaviju pod „firmom pomaganja“ jer su jugoslavenske vlasti smatrale da bi oni „radili na sasvim drugim ciljevima“. Ovakvo stajalište vjerojatno je bilo povezano sa strahom od političkog djelovanja u korist jugoslavenske izbjegličke vlade i njenih predstavnika koje su podupirale zapadne zemlje.²⁹

Prvi kontakti međunarodnih židovskih institucija i novih jugoslavenskih vlasti koji su trebali osigurati ilegalno iseljavanje europskih Židova preko jugoslavenskog područja ostvareni su tijekom studenoga i prosinca 1944. godine. Tada su predstavnici međunarodnih židovskih organizacija u Beogradu pregovarali o mogućem korištenju jadranskih luka za prijevoz europskih židovskih iseljenika. Poslije rata u pregovore se uključio i Svjetski židovski kongres, a jugoslavenske vlasti su uz male zadržke, više tehničke, a manje političke, pristale na dogovor. Savez jevrejskih veroispovednih opština Jugoslavije, odnosno njegov Autonomni odbor imao je obavezu osigurati smještaj i ishranu iseljenika za vrijeme njihovog boravka u Jugoslaviji, a radilo se o više od 10.000 osoba. Za te potrebe zakupljena su mjesta u brojnim hotelima u okolici Zagreba.³⁰ Svjetski židovski kongres obratio se 2. srpnja 1945. jugoslavenskim vlastima da se preko luke Split dopusti prolaz 2500 Židova izbjeglica iz Rumunjske gdje su trebali preko neke crnomorske luke biti prebačeni u Palestinu, no, zbog povlačenja sovjetske vojske, luke su bile blokirane. Do Splita su trebali doći željeznicom, a sve troškove snosile bi židovske međunarodne organizacije koje su zauzvrat obećale jugoslavenskoj vladi staviti na raspolaganje 100.000 švicarskih franaka za najugroženije stanovništvo u Jugoslaviji. Jugoslavenske vlasti negativno su odgovorile zbog toga što je željeznički promet prema Splitu bio prekinut, ali su predložili luku u Trstu do koje bi željeznički transporti dolazili preko Mađarske i Austrije. U prelasku preko područja „zone B“ Julijske Venecije, jugoslavenske vlasti nisu pravile smetnje Židovima. Angloameričke savezničke vojne vlasti tražile su u nekoliko navrata da se zajedničkim naporima s jugoslavenskom stra-

28 M. Ivanković, *Jevreji u Jugoslaviji (1944-1952)*, 307, 309.

29 DA MSPS, Beograd, PA, 1945, kut. 21, dosje, 3, br. 4373; AJ, Beograd, Predsedništvo vlade (PV) FNRJ, kut. 35, 35-777.

30 M. Ivanković, *Jevreji u Jugoslaviji (1944-1952)*, 299, 302.

nom spriječe pokušaji prijelaza preko Morganove linije, tj. crte razdvajanja zone A i zone B u Julijskoj Venciji.³¹

U ožujku 1946. Predsjedništvo vlade FNR Jugoslavije očitovalo se o Židovima, stranim državljanima, koji su izbjegli na područje Kraljevine Jugoslavije zbog nacističkih progona i prije izbijanja rata. Oni su mogli uz pristanak vlasti čiji su državljani bili otići u Palestinu ili Sjevernu Ameriku, a Židovi iz Njemačke i Austrije, koji su našli utočište na jugoslavenskom području, mogli su otići bez posebnih dopuštenja.³²

U travnju 1947. u Ministarstvu vanjskih poslova Jugoslavije susreli su se načelnik Odjela za repatrijaciju Branko Popović i predstavnik Židovske agencije iz Palestine Froim Szulc i raspravljali su o daljnjem prebacivanju židovskih izbjeglica iz Njemačke preko jugoslavenskog područja. Velika Britanija tražila je da se sve zemlje pridržavaju odredaba tzv. „Bijele knjige“ koja ograničava useljavanje Židova u Palestinu. Kako bi se izbjegli britanski obavještajci, odlučeno je da željeznički transporti izbjegavaju veća mjesta te da se ukrcaj ne odvija u velikim lukama kao što su Sušak ili Split nego u Bakru. Pripreme za transport židovskih izbjeglica ubrzo su otpočele te je u Zagrebu osnovana prihvatna stanica koja je mogla primiti oko 4000 ljudi koji su dolazili kao repatrijanti za razne zemlje, a u biti jedino odredište bila im je Palestina i to su jugoslavenske vlasti znale i tolerirale.³³

Britanci su u dva navrata uložili prosvjedne note Jugoslaviji zbog prijevoza Židova preko jadranskih luka u Palestinu. U veljači 1948. britanski vojni brod presreo je negdje na Sredozemlju brod s 969 židovskih emigranta porijeklom iz Bugarske, od koji se većina ukrkala u Bakru, a drugi u Splitu i Dubrovniku. Britanske vlasti uložile su prosvjednu notu Josipu Brozu Titu, pozivajući se na sličan slučaj od 16. studenog 1946. i iznova su tražili očitovanje o ovim transportima.³⁴

Ovo dopuštanje prolaza europskih Židova preko Jugoslavije i njihov tranzit prema Palestini preko jadranskih luka nosio je Jugoslaviji rizik zahlađenja odnosa s Britancima, ali je bio u skladu sa sovjetskim stavom koji je blagonaklono gledao na iseljavanje Židova iz SSSR-a te istočne i jugoistočne Europe.³⁵

Iako su jugoslavenske vlasti dopuštale da preko njenog područja strani Židovi ilegalno odlaze u Palestinu, jugoslavenskim Židovima to nije dopuštano. Oni su mogli napustiti zemlju ako su pribavili potrebne isprave palestinske vlade. Bilo je slučajeva da su pojedini Židovi, članovi raznih sportskih, kulturnih i gospodarskih izaslanstava, odlazili u Palestinu i potom se odbijali vratiti.³⁶

31 DA MSPS, Beograd, PA, 1945, kut. 21, dosje 2, br. 2179; AJ, Beograd, PV FNRJ, kut. 35, 35-774-775; Mladenka Ivanković, „Odlazak jevrejskih izbeglica – žrtava holokausta iz evropskih zemalja za Palestinu preko teritorija Jugoslavije 1946-1947, godine“, *Tokovi istorije*, br. 3, Beograd 2006, 145, 146.

32 AJ, Beograd, PV FNRJ, kut. 35, 35-857.

33 M. Ivanković, „Odlazak jevrejskih izbeglica – žrtava holokausta iz evropskih zemalja za Palestinu preko teritorija Jugoslavije 1946-1947, godine“, 149, 150, bilj. 25.

34 DA MSPS, Beograd, PA, kut. 122, dosje 14, br. 410702.

35 M. Ivanković, *Jevreji u Jugoslaviji (1944-1952)*, 311, bilj. 48 i 49, 313. bilj. 55.

36 Isto, 153, bilj. 26.

U svibnju 1948. proglašena je država Izrael i poništeni su zakoni britanske mandatarske vlasti o ograničenom broju useljavanja Židova u Palestinu. Židovska općina u Zagrebu 28. svibnja organizirala je „Svečanu akademiju povodom proglašenja Države Izrael“ na koju se odazvao veliki broj ljudi. Jugoslavenske vlasti su, nakon „intenzivnih zakulisnih aktivnosti“, 21. lipnja 1948. dopustile „repatrijaciju“ jugoslavenskih Židova. Židovska općina u Zagrebu obratila se 25. studenog 1948. „svim drugaricama i drugovima“ koji se iseljavaju u Izrael s preporukom da „manifestiraju svoju ljubav i privrženost Novoj Jugoslaviji“ kao i svoju „odanost tekovinama narodno-oslobodilačke borbe“ time što će svoje obveznice Narodnog zajma darovati Komunističkoj partiji Jugoslavije ili nekoj drugoj „narodnoj masovnoj organizaciji“.³⁷

U uvjetima novog državnog i društvenog okruženja židovska zajednica prilagodila se novim prilikama na jugoslavenskom području. Istovremeno su se morali nositi i sa sugestijama i zahtjevima financijera izvana, Svjetskog židovskog kongresa i JOINT-a (American Jewish Joint Distribution Committee/JDC, a često se koristi samo naziv JOINT). Moša Pijade (Beograd, 4. siječnja 1890. – Pariz, 15. ožujka 1957.), član Politbiroa KP Jugoslavije i potpredsjednik Prezidijuma Narodne Skupštine FNR Jugoslavije, bio je židovskog porijekla, a izjašnjavao se i kao Srbin. Bio je „spona i posrednik“ između jugoslavenske židovske zajednice i državnog vodstva u Jugoslaviji. Nakon proglašenja države Izrael posredovao je i u ishodu odborenja jugoslavenskih vlasti za iseljavanje u Izrael.³⁸

Pri Izvršnom odboru Saveza jevrejskih opština ustrojena je Komisija za iseljenje u Izrael, a pri većim vjeroispovjednim općinama i „transportni odbori, komisije i štabovi“ za organiziranje iseljavanja. Prilikom dobivanja otpusta iz jugoslavenskog državljanstva iseljenici u Izrael potpisivali su izjavu kojom se odriču svoje nepokretne imovine u korist države, a ta imovina, stanovi, poslovni prostori i dr. postajali su trajno vlasništvo države i u slučajevima kada su se osobe nezadovoljne životom u Izraelu odlučile na povratak.³⁹

Iako se iseljavanje jugoslavenskih Židova trebalo provoditi bez ograničenja, „javna je tajna“ bila da je jugoslavenski MUP imao „diskrecijsko pravo“ da nekome i uskratiti iseljavanje. Većinom se onemogućavalo iseljavanje ekspertima, zbog pomanjkanja raznih stručnjaka, a osobito je bilo pritisaka Židova koji su bili članovi Komunističke partije. Bilo je i slučajeva da su Židovi dobili dopuštenje za iseljavanje, a zatim su poticali da odustanu od iseljavanja. Razdvajane su i obitelji jer su uglavnom muški članovi bili potrebni u „izgradnji nove Jugoslavije“, a obećano im je da će se naknadno odseliti. Ukoliko osoba ne bi odustala nakon nagovora onda bi im ustanova u kojoj su radili uskratila suglasnost o odlasku što je bilo neophodno za dobivanje ispisa iz

37 Ženi Lebl, *Juče, danas. Doprinos Jevreja sa teritorija bivše Jugoslavije Izraelu*, Tel-Aviv 1999, 23, 25.

38 Ž. Lebl, *Juče, danas*, 21; M. Ivanković, *Jevreji u Jugoslaviji (1944-1952)*, 279-281, 283.

39 Ž. Lebl, *Juče, danas*, 23-24; M. Ivanković, *Jevreji u Jugoslaviji (1944-1952)*, 316; B. Polić, *Na pragu budućnosti*, Zagreb 2010, 66-67; M. Fajić, „Izumiranje judovske skupnosti v slovenskem prostoru po drugi svetovni vojni – vzroki izseljavana v Izrael“, 678.

jugoslavenskog državljanstva. Ta je pojava bila učestalija 1949. te je reagirao Sekretarijat vlade FNR Jugoslavije za personalna pitanja. Uputio je dopis Sekretarijatima vlada narodnih republika, saveznim ministarstvima i drugim državnim tijelima da se ne „rukovode“ kod davanja suglasnosti za iseljavanje samo svojim „lokalnim interesima“ jer tako „ugrožavaju državnu politiku“ koja u načelu dopušta Židovima iseljavanje u Izrael. Bilo je izuzetno teško, gotovo i nemoguće, odustati od iseljavanja ukoliko bi bilo odobreno. Poslije 1950. stanje se još više pogoršalo i zamolbe za iseljavanje Židova, stručnjaka u državnim službama, često su bez objašnjenja odbijane. Primjerice, u Sarajevu oko 60 Židova nije dobilo dopuštenje za iseljavanje, a među njima su bili zahvaćeni stručnjaci u zdravstvu, posebice liječnici.⁴⁰

Iseljavanje je u pravilu bilo odobreno i tzv. miješanim brakovima. Kriterij je bilo židovsko porijeklo, a ne trenutna vjerska pripadnost. Prema zahtjevima za odlazak u Izrael u slučajevima miješanih brakova Veleposlanstvo Izraela u Beogradu pokazivalo je veće razumijevanje, odnosno omogućavalo je iseljavanje gotovo svim onima koji su to zatražili, a što nije bilo u skladu s preporukom izraelskog Ministarstva za useljavanje.⁴¹

Odluka o iseljavanju Židova iz Jugoslavije bila je potaknuta često necionističkim pobudama već time što su brojni Židovi pripadali tzv. građanskom sloju prema kojem su nove jugoslavenske vlasti iskazivale nepovjerenje kao mogućem političkom oponentu. Među iseljenicima bilo je i Židova vjernika kojima je bilo nezamislivo živjeti u državi kakvu su izgradile poslijeratne jugoslavenske komunističke vlasti. Bilo je i ispada antisemitizma koji, prema mišljenju vodstva Saveza jevrejskih opština, nisu poticali iseljavanje, ali su stvarali nelagodu kod židovskog stanovništva. Tako je Albert Weiss, predsjednik Saveza jevrejskih opština, u lipnju 1946. u pismu Pavlu Neubergeru, predsjedniku Jugoslavenskog židovskog komiteta pri Svjetskom židovskom kongresu i članu JOINT-a napisao da ima pojava da i „prekaljeni borci“ govore da su „Jevreji ostali ono što su bili“.⁴² Nerijetko su jugoslavenski komunisti još od ratnog razdoblja optuživali Židove za špijunažu u korist Britanaca i prozapadnjačko usmjerenje te su u preuzimanju židovske imovine, koja im je oduzeta još tijekom rata, koristili i surove metode. Primjerice, optužili bi neke Židove da su kolaborirali s okupatorom i da su bili njihovi pomagači, jer su njihove tvornice nastavile s radom tijekom rata. Jedan od takvih bio je i Viktor Gutmann, industrijalac iz Belišća, koji je na kraju i pogubljen.⁴³

40 Ž. Lebl, *Juče, danas*, 23; Ari Kerkkänen, *Yugoslav Jewry. Aspects of Post World War II and Post-Yugoslav Developments*, Helsinki 2001, 72; M. Ivanković, *Jevreji u Jugoslaviji (1944-1952)*, 315 i bilj. 62, 320, 321, 322.

41 Ž. Lebl, *Juče, danas*, 23; A. Kerkkänen, *Yugoslav Jewry*, 72, 74; M. Ivanković, *Jevreji u Jugoslaviji (1944-1952)*, 320, 336.

42 Benjamin Urbah, „Tko je bio posljednji nadržabin u Zagrebu“, *Bilten*, Židovska općina Zagreb, Zagreb 1996, br. 46-47, 14; M. Ivanković, *Jevreji u Jugoslaviji (1944-1952)*, 308, bilj. 41, 310-311; M. Fajić, „Izumiranje judovske skupnosti v slovenskem prostoru po drugi svetovni vojni – vzroki izseljavana v Izrael“, 678.

43 Carl Bethke, *(K)eine gemeinsame Sprache? Aspekte deutsch-jüdischer Beziehungsgeschichte in Slawonien, 1900 – 1945*, Berlin 2013, 399-401. O djelovanju V. Gutmanna i njegovoj tvornici do 1941.

U samo godinu dana broj članova židovske zajednice u Jugoslaviji smanjen je za 60% jer je oko 6600 osoba iselilo u Izrael. Prema podacima MUP-a FNR Jugoslavije, nisu se svi koji su dobili dozvolu za iseljenje i iselili. Stanovit broj imao je opravdan razlog kao što je bolest u obitelji i dr., a pojedinci koji su to propustili, kako su to tumačile jugoslavenske vlasti, činili su to iz „špekulantskih motiva“, kao što je očekivanje vijesti o tome kakav je život u Izraelu, pronalaženja mogućnosti za „šverc“ i sl.⁴⁴

Velika iseljenička sabirališta bila su u Zagrebu i Beogradu. Židovska općina u Zagrebu imala je 21. lipnja 1949. „oproštajnu akademiju“ za svoje članove koji su se iseljavali u Izrael.⁴⁵ U Zagrebu su se okupljali Židovi s područja Hrvatske, dijela Vojvodine odnosno iz Subotice i Sombora, iz Slovenije i Bosne i Hercegovine. Luke za ukrcavanje bile su Rijeka, Dubrovnik i Split, do kojih se putovalo željeznicom. Troškove je pokrivaio Savez jevrejskih opština, koji je i unajmljivao brodove od Jugoslavenske pomorske agencije i od Grčke, a za prva četiri vala iseljavanja je i izraelska vlada dala svoja dva broda. Kasnijih godina smanjio se broj iseljenika, a iseljavanje se provodilo prema istim odredbama i redovnim brodskim linijama. Tijekom organiziranog iseljavanja u Izrael iselio se najveći dio židovskog stanovništva koji su bili vjernici, posebice ortodoksni Židovi te Židovi koji su imali „jasnu židovsku nacionalnu orijentaciju“. Među njima je bilo i onih koje su nove jugoslavenske vlasti smatrale „neprijateljskim elementom“.⁴⁶

Da Židove u novoj domovini nije čekalo „med i mlijeko“, pokazuju i one osobe koje se nisu mogle prilagoditi novom načinu života, uvjetima ratnog stanja sa susjednim arapskim državama, klimi i sl. te su tražile repatrijaciju u Jugoslaviju, što je bio slučaj pretežito kod iseljenika prva dva vala iseljavanja. Tijekom 1949. stotine useljenika iz Jugoslavije obratilo se Ministarstvu unutarnjih poslova Jugoslavije da im se odobri povratak. Pravo na povratak dobivali su rijetki iseljenici, a morali su biti „politički ispravni“, a imovinu koje su se odrekli, država im nije vraćala. Pojedinci su se izravno obraćali Josipu Brozu Titu, koji je uz mišljenje Ministarstva unutarnjih poslova Jugoslavije, uglavnom odobravao povratak. Isprva je jugoslavenski tisak pišući o povratnicima isticao „nostalgiju za rodnim krajem“, a od 1952. naglasak je stavljen na političke razloge jer je društveno uređenje u Jugoslaviji takvo da se sada „svi žele vratiti“.⁴⁷

O poteškoćama tijekom iseljavanja svjedoči pismo Saveza jevrejskih veroispovednih opština vladi FNR Jugoslavije krajem studenog 1948. godine. Naime, Konzervatorski zavod u Zagrebu pregledavao je one predmete Židova s hrvatskog prostora koji su mogli imati neku umjetničku vrijednost i takve predmete židovsko stanovništvo nije moglo ponijeti. Njihova prosudba bila je upitna te je Komitet za kulturu i umjetnost FNR

vidi opširnije u Mira Kolar-Dimitrijević, „Drvno-industrijsko poduzeće ‘S. H. Gutmann’ u Belišću i njegovo radništvo do 1941. godine“, *Zbornik*, Historijski institut Slavonije i Baranje, god. 17, br. 1, Slavonski Brod 1980, 51-105.

44 M. Ivanković, *Jevreji u Jugoslaviji (1944-1952)*, 317-318.

45 M. Švob, *Židovi u Hrvatskoj – židovske zajednice*, 139.

46 M. Ivanković, *Jevreji u Jugoslaviji (1944-1952)*, 322-325, 328, 330, 353, 354.

47 A. Kerkkänen, *Yugoslav Jewry*, 74; Milan V. Terzić, *Titova vještina vladanja. Maršal i maršalat 1943-1953*, Podgorica 2005, 160; M. Ivanković, *Jevreji u Jugoslaviji (1944-1952)*, 337-338.

Jugoslavije tražio da se ti predmeti iznova pregledaju prije ukrcaja u Rijeci. To je moglo znatno usporiti i poskupjeti odlazak u Izrael te je traženo od Vlade FNR Jugoslavije da se ovaj zahtjev povuče. Predsjednik Saveza jevrejskih opština Albert Weiss naglasio je da su Židovi tijekom rata ostali bez „najobičnijih stvari“, a kamoli umjetničkih predmeta te da su poslije rata „oni koji su preživjeli bili goli i bos“ i jedva pribavili „stvari za domaćinstvo“ i stoga nisu bili u mogućnosti pribavljati predmete od „veće vrijednosti“. ⁴⁸

Posebno je rješavano pitanje iseljavanja maloljetnih osoba, većinom djece koja su ostala bez roditelja. Tijekom 1951. i 1952. oko 1000 Židova iskoristilo je pravo na spajanje obitelji i iselilo u Izrael. ⁴⁹

U historiografiji se navode različite procjene koliko se Židova ponajviše u razdoblju od 1948-1952, odnosno u vrijeme „masovnih alija“ iselilo iz Jugoslavije, a te procjene sežu u rasponu od preko 7000 do 8500 iseljenih Židova. ⁵⁰

Sva kasnija iseljavanja, pretežno pojedinačna, provođena su pod istim uvjetima kao i prva skupna iseljavanja i trajala su do 13. lipnja 1967. kada je došlo do prekida diplomatskih odnosa Izraela i SFR Jugoslavije zbog arapsko-izraelskog sukoba na Bliskom istoku. Nakon zadnjeg vala u srpnju 1952. u Jugoslaviji je ostalo oko 6100 Židova. Savez jevrejskih opština smatrao je da ima još oko 500 do 1000 onih koji nisu prema osobnoj odluci bili učlanjeni u jugoslavenske židovske općine. ⁵¹

Jugoslavenske vlasti odnosile su se prema iseljavanju Židova u skladu sa svojim političkim probicima koje su mogle ostvariti na međunarodnom planu i u skladu sa svojim komunističkim svjetonazorom. Prije osnivanja države Izrael Jugoslavija je podržavala ilegalno iseljavanje jer je to bilo u skladu s njenom „antiimperijalističkom politikom“ prema zapadnim državama, posebice Velikoj Britaniji, koje su, kako bi primirile arapsko nezadovoljstvo, ograničavale useljavanje Židova u Palestinu. Nakon proglašenja države Izrael u svibnju 1948. pored već navedenog razloga bilo je tu i „zdravih“ odnosa između države i njenih građana židovske nacionalnosti, ali i „bezbolan“ način da se „riješe“ onih koji nisu bili spremni prihvatiti novu političku i društvenu stvarnost. ⁵²

48 AJ, Beograd, PV FNRJ, kut. 35, 35-1006-1009.

49 M. Ivanković, *Jevreji u Jugoslaviji (1944-1952)*, 284, 320.

50 S. Goldstein, „Domovina, ili dijaspora“, 12; Radmila Radić, *Verom protiv vere. Država i verske zajednice u Srbiji 1945-1953*, Beograd 1995, 123, 361; Jelena Zlatković Winter, „Židovi u Hrvatskoj: migracije, etno-socijalna obilježja, status i odnos s okolinom“, *Migracijske teme*, god. 11, Zagreb 1995, br. 3-4, 332; Ž. Lebl, *Juče, danas*, 26; A. Kerkkänen, *Yugoslav Jewry*, 68, 71, 72; M. Švob, *Židovi u Hrvatskoj – židovske zajednice*, 135; M. Ivanković, *Jevreji u Jugoslaviji (1944-1952)*, 320.

51 M. Ivanković, *Jevreji u Jugoslaviji (1944-1952)*, 320, 340, 347.

52 Isto, 354-355.

Zaključak

Jugoslavenski komunisti koji su tijekom rata vodili partizanski pokret, a poslije rata predvodili državu, imali su dva različita i usporedna odnosa prema židovskom stanovništvu. Komunistička ideologija nije podrazumijevala podjelu i diskriminaciju na rasnoj i etničkoj/nacionalnoj osnovi, ali su kvalifikacije političkog i ideološkog protivnika kao i klasnog neprijatelja bile iznimno važne za provođenje političke i socijalne revolucije. U tom kontekstu treba gledati i na sumnjičavo gledanje na Židove kao na građanski sloj koji je posjedovao industrijska postrojenja, obrtničke i trgovačke radnje, a brojni su Židovi bili i obrazovani stručnjaci s jakim međunarodnim vezama, osobito u zapadnim kapitalističkim zemljama. Zbog svega navedenog kao i ekonomskih razloga, od oko 15.000 preživjelih jugoslavenskih Židova njih oko 8500 iselilo se, pretežno u razdoblju od 1948. do 1952., u Palestinu/Israel. Prvenstveno zbog progona i stradanja u Drugom svjetskom ratu, a potom i zbog iseljavanja, može se zaključiti da je gotovo pa nestala jugoslavenska i hrvatska židovska zajednica.

SUMMARY

Post-war Emigration of Jewish population from Croatia to Palestine/Israel

A certain number of Yugoslav Jewish people survived the Second World War owing to the fact that they escaped and then returned from their places of refuge; some were spouses in mixed marriages with Catholic; some returned from concentration camps, the prisoners of war camps or internment camps. The survived Jews very soon faced the dilemma: to stay in Yugoslavia, which was heading towards socialism and communism by means of „people’s democracy“, or to emigrate to Palestine (later Israel). Most of them had lost their family members and most of their property, which had been taken during the war, was not returned after the war. That, along with their personal attitude towards religion, Zionism and communist ideology, highly influenced the decision of whether to stay in Yugoslavia or move to Palestine/Israel. Yugoslav communists, who led the partisan movement during the war and ruled the state after the war, took two different and co-existing approaches towards the Jewish population: the communist ideology did not assume discrimination on the basis of race or ethnicity/nationality; however, the disqualifications of political and ideological opponents and of class enemies were very important for enforcing their political and social revolution. In that context, one should observe the distrustful perception of the Jews as members of bourgeoisie, who had owned factories, crafts, shops, and many of them educated and with strong international connections, especially in the western capitalist countries. Because of the above mentioned including economic reasons too, most of the Yugoslav Jews, around 8500, had emigrated to Israel mainly from 1948 till 1952.

Keywords: Jews, Yugoslavia, Croatia, Palestine, Israel, emigration